

Mål & Mæle · 3

12. årgang 1988

Indbyggerbetegnelser

Hvorfor hedder det ikke *københavnenser* når det nu hedder *esbjergenser*? Og hvad er der egentlig i vejen med en *fynianer* Læs om danske indbyggernavne side 6

Sprogligheder ... 2

Indbyggernavne . 5

Mor-femdelinger .. 11

Radioavisen 13

Fra vismænd til begyndere 21

Hvordan man jonglerer 24

Bordelbageovn

Det drejer sig naturligvis om en el-ovn der kan stå på bordet. Hvad ellers? Læs videre side 12

Radioavisen

udkommer 25 gange i døgnet, og ca. 3 millioner danskere lytter til den mindst én gang i døgnet. Er den til at forstå? En af Danmarks Radios sprogkonsulenter har foretaget en undersøgelse af Radioavisens forståelighed: side 14

Skrivekrampe

Det sværeste ved at skrive er at komme i gang. Men det gælder bare om at finde, fokusere, formgive, formulere, forbedre og færdiggøre. Læs om skrivekunstens 6 f'er Side 24

Og dertil maatte Sproget være almeenfatteligt og dog kærnefuldt, ligelangt fra Plathed og Ordbram, og uden al Affectation enten af Gammeldagshed eller Nymodenshed.

H.C. Ørsted,
(1777-1851)

SPROGLIGHeder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Togeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

G·E·C GAD

Vimmelskafte 32

1161 Kbh. K.

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Kære Mål og Mæle.

Vedr. artiklen "Kære Mål og Mæle" i nr. 2, 1988. For det første vil jeg sige, at jeg, for ikke at få ødelagt mine cirkler, ikke har læst de anførte, nummererede eksempler, men kun indledningen og slutningen af artiklen. Dernæst mit bud på forklaring. Lad os som eksempel tænke os, at vi sidder ved risengrøden juleaften. Moderen er i køkkenet, men da hun hører der sker noget inde ved bordet, kommer hun ind og spørger mig: "Har du fået mandlen?". Hertil kan jeg ikke svare: "Nej, men jeg ville gerne have fået den", men derimod

meget vel: "Nej, men jeg ville gerne have haft den". (1) Lad os så erstatte mandlen med "skrevet" (brevet): "Har du fået skrevet brevet?". Svar: "Nej, men jeg ville gerne have haft skrevet det". (2). Der ligger for mig at se (høre) den (logiske) tanke i begge tilfælde, at det man *har fået*, det *har* man. Og nu kan man næsten uden at genere sit sproglige gehør ændre (1) til: "Nej, men jeg ville gerne have haft fået den". Ja, det er lige ved at føles som det rigtigste. Eller hur? Jeg mener videre, at der i svar (2) kan ligge, at det ikke er for sent at skrive, selv om det endnu ikke er gjort. Hvis man havde svaret: "Nej, men jeg ville gerne have skrevet", ville det ifølge mit øre samtidig sige: men nu er det for sent. Det er dog en anden side af problemet. Nu har jeg så fået skrevet dette brev. Det har jeg villet gøre hele dagen. Ja, jeg har faktisk villet have haft det gjort inden aftensmaden, men jeg nåede det ikke. Nu har jeg gjort det.

Johs. Brønnum
Hvalsø.

? Kære Mål og Mæle.

Vedrørende jeres artikel i nr. 2, 1988, s. 12-15 om en særlig slags dialektal dobbeltperfektum: På tysk kender man fænomenet fra sydtysk, hvor det ofte dækker en egentlig plusquamperfektum. I stedet for f. x. "er hatte geholt" siger man "er hat geholt gehabt" (se f. x. Peter Jørgen-

sen: Tysk grammatik III). Tak for et meget underholdende og utraditionelt sprogblad.

Med venlig hilsen
Annie Baltzer
Sindal

? Kære Mål og Mæle.

(A) Hvem har lånt støvsugeren? (B) Hvem har haft lånt støvsugeren? I tilfælde A er støvsugeren væk. I tilfælde B står den i sit kosteskab; men problemet er det, at mundstykket formentlig ligger og flyder på juniors værelse.

Med venlig hilsen og tak for et altid spændende og morsomt blad

Ole Trier Andersen
Lyngby

? Kære Mål og Mæle.

Ang. "har skrevet" over for "har haft skrevet" følgende historie, som jeg selv er part i: Jeg skulle bruge noget bestemt værktøj, men kunne ikke finde det og huskede så på, at naboen vist havde lånt det. Han kunne imidlertid heller ikke finde det og mente ikke, at han kunne være låneren. Undervejs i samtalen var det så, jeg hørte mig selv sige: "Jeg er sikker på, at du har haft lånt det" - hvor indholdet skulle være "du har lånt det engang, men nu vil jeg ikke påstå noget om, at du ikke i mellemtiden kan have afleveret det igen".

Her ville "du har lånt" implicere "og nu kan du godt holde op med bortforklaringerne og rykke ud med det igen straks", altså en noget skarpere (impli-

cit) formulering. Den særlige konstruktion skulle, hvis dette er brugbart, sætte sætningen i et bestemt forhold til andre (ikke nævnte) forhold i talesituationen. Dertil er de anførte eksempler i M&M vel ikke ret oplysende: det er enkeltsætninger og dermed uden angivelse af disse andre forhold. Iøvrigt kunne det vel også være mere simpelt, svarende til tilsvarende dobbeltomskrivninger på sydtysk, hvor hat og hatte udtales næsten ens. Der tjener omskrivningen altså (så vidt jeg husker) kun til at markere at dette er fortid. Således kan det vel også tænkes på dansk: En ekstra understregning for en sikkerheds skyld; dette kunne jo forklare vanskeligheden ved at forklare fænomenet: der er ikke noget indhold af den slags, vi normalt forbinder med verbalomskrivninger.

Med venlig hilsen
Kim Vilstrup
Ålborg

! Ud over de fire korte indlæg om *har haft skrevet* o.l. har Mål & Mæle modtaget to længere artikler fra et par sprogforskere. De vil blive bragt i de kommende numre.

red.

? Kære Mål og Mæle.

En lille kommentar til spørgsmålet om *du* eller *man*: I mine unge dage kom jeg jævnligt i Studenterforeningen. Det var ca. fra 1934-1937, dengang den næsten var Danmarks kulturdebat-centrum. Her dansede *man* hver lørdag efter et opbyggeligt foredrag med efterfølgende diskussion. *Man* var Des, indtil man blev dus. Jeg elskede (elsker) at danse og frydede mig af den grund, hver gang en vis herre fra Studenter-sangkoret bød mig op. Det var tilsyneladende til fælles glæde -

det med dansen. Samme herre, der ellers ikke virkede usikker (og med ret god grund), fik mig til at boble af indestængt morsskab, da han en aften spurgte - ikke engang på dansk, men på tysk, "Wie lebt man?" - åbenbart usikker på, om vi efterhånden var Des eller dus. For han var *man* åbenbart nyttigt ved den lejlighed.

Med hensyn til Carsten Elbros artikel om morfemer, ja så mindes jeg den gamle barnomsleg om "Min Tepotte", hvor blandt andet ordet *vandrende* var fast genganger foruden flere af de allerede nævnte. Hvad med *mor-femdeling*? Er den for langt ude? Eller *hyp-pige*?

Iøvrigt tak for et fornøjeligt blad, måtte det holde i mange år.

Venlig hilsen
Ruth Toft
Hellerup

? Kære Erik Hansen.

Sidst i Deres artikel om mad og drikke skriver De: Men man kan måske anbefale madfolket at investere i en fransk ordbog...

Det er altid godt at have en sådan, men man bør huske at slå op i den. Gør man det så fremgår det, at de korrekte stavemåder er følgende: *café liégeois* og *chocolat liégeois*. De skriver noget andet!

Venlig hilsen
Erik Hentze Winther
Haslev.

? Kære Erik Hansen

Sandsynligvis har De allerede fra anden side fået på hattepulden for den "smutter", det var i Deres i øvrigt fortrinlige artikel "Velbekomme!" i "Mål og Mæle" nr. 2, men for en sikkerheds skyld vil jeg da gøre opmærksom på, at den eneste fejl,

Irma *ikke* har begået i forbindelse med "Chokolat Liégeois" (s. 9), er accenten i adjektivet. Den er nemlig korrekt! Det er et normalt trykbetinget accentskifte: "Liège" danner "Liégeois" ligesom f.eks. "crème" danner "crèmeux".

I samme nummer har i øvrigt Deres kollega Ole Tøgeby (eller sætternissen?) på s. 16 været uheldig med "afbillede" i stedet for "afbildede" (se vedlagte kopi, som De måske kunne overrække ham, hvis han ikke i forvejen har fået en stak fra andre læsere).

Når man selv til daglig vader i ortografiske sumpområder og ved, hvor let man trods al påpasselighed kan komme til at træde ved siden af, er det velgørende og trøstende en gang imellem at se andre få en våd sok.

Med de venligste hilsener
Børge Andersen
Luxembourg

? Kære Mål og Mæle.

Blot et supplement til artiklen om "Døgneren, Degneren og Genneren" i nr. 1, 1987. Heri skriver Henning Hassing Scheller: "Ved navneord forekommer en del ultrakorte afledninger uden *-er*, men med bestemt-hedsendelsen alene: *biffen*, *fysen*. Interessant er det, at fælleskøn er enerådende; undertegnede kender ingen eksempler på *-et*."

Men der findes mindst ét eksempel: *Riget*, dvs. Rigshospitalet.

Torben Christiansen
Vanløse

? Kære Mål og Mæle

Kort bemærkning til *Døgneren*, *Degneren* og *Genneren*. Tak til Henning Hassing Scheller for en livlig og velskreven artikel med vigtige iagttagelser over danske navneord på *-er(en)* i

Mål og Mæle 1. 12. årg. 1987.

Om *spaner* (*spanner*) hedder det: 'en der lurer på andres sex', noteret i 50'erne. Det "skulle stamme fra tysk", men Scheller fører det til svensk *spana* (udspejde) og peger på, at det kan være kommet ind i krigens tid via svensk radio.

Otto Holzapfel (Vesttyskland) skriver januar 1988 efter læsning af artiklen i sit på dansk affattede brev: "*spannen* er tysk slang for 'kigge', 'lure' og bliver især også brugt for "utugtigt" kiggeri."

Det tyder på, at vort *spaner* eller *spanner* er af tysk oprindelse (selvom svensk kan have medvirket til udbredelsen).

Christian Hougaard
Ølstrykke

? Kære Mål og Mæle.

Hvorfor er det så sikkert som Anders And om mandagen at børn siger "pasgetti" i stedet for *spagetti*. Ni ud af 10 børn i børnehaverne gør det, og den tiende er sikkert ordblind.

Yrsa Begot
Valby

! Kære Yrsa Begot.

Der flere gode grunde til, at børn siger "pasgetti" i stedet for *spagetti*, hvis det er tilfældet.

for det første er det lettere at sige "pasgette" end "spagetti". Lydfølgen "p-s-g" i "pasgetti" udtales i en glidende bevægelse fra læberne ("p"), gummeranden bag fortænderne ("s") til ganen ("p"). Det er en bevægelse fra fremme i munden til bag i munden som *bim - bam - bum* og tilsvarende remser. I "s-p-g" er rækkefølgen ikke så enkel. Desuden er der en konsonantgruppe, *sp* i *spagette*, hvad der ikke er i "pasgetti".

For det tredje er *pas* et eller

to selvstændige ord. Nu indgår *pas* ganske vist ikke som et oplagt ord (eller en betydningsenhed) i "pasgetti", for hvad skulle "-getti" så være? Men det plejer ikke at afholde børn fra at foretage originale analyser af ord. "Biokratisk" for *bureaukratisk* er meget udbredt, selv om den fejlagtige opfattelse af ordets bestanddele ikke hjælper til at forstå, hvad *-kratisk* er. Nogle børn siger "lidtmælk" for *letmælk*, og senere skal de op til "karaktereret", hvis de da ikke har "bosat" (*besat*) skolen.

Børn i børnehaver kan ikke være ordblinde, for kun de færreste børn lærer at læse uden egentlig læseundervisning, og den får de først i skolen. Man kan ikke med sikkerhed høre på børns tale, om de senere vil blive ordblinde. Mere afgørende er børns måde at lytte på og at lege bevidst med sproget på. Børn, som senere viser sig at blive ordblinde, er sjældent så gode til rim og andre lydlege som andre børn.

CE

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen, Ole Togeby,
Carsten Elbro

Lay-out: Bent Rohde

Tegninger: Anne M. Nielsen

Ekspedition: G.E.C. Gad,
Strøget Dansk og Udenlandsk
Boghandel AS, Vimmelskaftet 32,
1161 København K. Telefon 01 15 05 58
Giro 1 00 00 55

Tryk: Hans Jørgensens Bogtrykkeri København.

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 114,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Gads Boghandel. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Indbyggerbetegnelser i dansk

Fynbo, falstring, københavner, århusianer, fåborgenser og *nakskovit* er nogle af de ord, vi bruger i dansk, når vi vil angive, hvor en person geografisk set hører hjemme. Man kalder sommetider noget misvisende sådanne ord for indbyggernavne, skønt de jo ikke er egennavne som Ole og Hansen eller Amager. *Indbyggerbetegnelse* er præcisere og anbefales da også af mange fagfolk.

Eksempelrækken ovenfor afslører, at indbyggerbetegnelser kan eller har kunnet dannes på flere forskellige måder i vores sprog. I de her nævnte tilfælde er det sket ved, at ordet *-bo* eller afledningsendelserne *-ing*, *-er*, *-ianer*, *-enser*, *-it* er føjet til navnet på det sted, hvor den pågældende bor, nemlig Fyn, Falster, København, Århus, Fåborg og Nakskov. Stednavnet er altså fast bestanddel i sådan nogle dannelser. Forskellen på typerne er at finde i valget af andet sammensætningsled eller af afledningsendelse.

De nævnte dannelsesstyper hører til de almindeligste betegnelser for beboere inden for Danmarks grænser, og det er dem, der først og fremmest skal omtales i det følgende.

Nye og gamle ord

Indbyggerbetegnelserne udgør ikke nogen fast eller uforanderlig del af ordforrådet. Mange er ganske vist veletablerede som den almindeligt udbredte og ofte eneste brugte betegnelse for

beboerne på et sted, det gælder jo bl.a. *fynbo*, *falstring* osv. Men det er på den anden side heller ikke helt sjældent, at der kendes flere, samtidige betegnelser for et steds beboere. Desuden kan der til stadighed skabes nye indbyggerbetegnelser. Ingen læser bør derfor undre sig, hvis der nedenfor nævnes en indbyggerbetegnelse, som er ham eller hende ukendt, skønt vedkommende selv bor på stedet. Der kan dels være tale om en betegnelse som ikke bruges lokalt, sådan som det f.eks. er oplyst om *køgebo*, der fortrinsvis skal være anvendt af omegnens landbefolkning, mens byens borgere foretrækker *køgenser*. Dels kan det dreje sig om en engangsdannelse – som altså ikke vandt hævding i nogen brugerreds. Nogle af de indbyggerbetegnelser vi har i dansk, er ældgamle, nedarvet fra en fjern fortid, mens andre ganske givet er af yngre dato. Nogle af dannelsesstyperne er nemlig meget gamle og i brug over meget lange tidsrum, tit endnu levende den dag i dag. Det har naturligvis til følge, at de ord der tilhører disse typer er af meget forskellig alder. Andre typer – ofte lån fra fremmede sprog – kommer først i brug i nyere tid, og de ord der dannes med dem er selvfølgelig tilsvarende unge.

-bo og -boer

Det *-bo*, vi træffer i *fynbo*, er egentlig et navneord, som er beslægtet med udsagnsordet *bo*. Vi har det også som

sidste del af andre personbetegnelser, f.eks. *landbo*, *bybo*, *nordbo* og *nabo*. Det findes kun i de nordiske sprog og optræder hyppigst i indbyggerbetegnelser i Danmark og Sverige. En hel del forekommer allerede i middelalderlige kilder, udover *fynbo* bl.a. også *vendelbo* og *himmerbo*, hvor forledene er gamle, forlængst forsvundne landskabsnavne Vendel og Himer. Beboeren fra sidstnævnte område kaldes også sommetider *himmelbo*. Af betragtelig alder er tillige *skagbo*, *thybo*, *furbo*, *arre-* eller *ærrebo*, *mønbo*, *hedebo* m.fl., hvis hjemsteder er Skagen, Thy, Fur, Ærø, Møn og Heden. Sidst omtalte lokalitet er området mellem Roskilde og Køge, hvorfra også den berømte *hedebo*syning stammer. I *harboørbo* ligger tydeligvis to indbyggerbetegnelser på *-bo* gemt, idet stednavnet Harboør i sig selv er sammensat med et *harbo*. Dette er en betegnelse for boboerne i landskabet Hard (med endnu et gammelt, nu forsvundet navn), som altså slog sig ned på det *ør*, den ”grusede strandbred”, der efter dem fik navnet Harboør.

Undertiden forekommer formen *-boer*, oftest som en sideform til *-bo* og vistnok mest i sammensætning med byggeselsnavne som eksempelvis i *tistedbo(er)* og *svannikebo(er)*. Det er nemlig ikke bare for beboerne i områder som *ør* og landskaber, man skaber indbyggerbetegnelser på *-bo*. Ordet bruges også i forbindelse med købstad- og landsbyfolk som i *herningbo*, *grenåbo*, *vedersøbo*, *valbybo* og *hørsholmbo*. Når indbyggerbetegnelsen kun er kendt i flertal, kan det faktisk være umuligt at afgøre, om det er *-bo* eller *-boer*, der er entalsformen. Det skyldes, at begge ord kan have flertalsformen *-boere*, skønt den egentlig kun er den korrekte flertalsbøjning af *-boer*.

Hvis man ikke i forvejen kender en gængs betegnelse for beboerne et sted, kan man i øvrigt næsten altid lave en med *-bo*, og det er nok en af grundene til, at ordet ikke sjældent forekommer i alternative betegnelser. For en person fra Fanø findes eksempelvis ved siden af det velkendte *fannik* også *fanøbo*. Boboeren på Reersø, i Bogense og Nibe optræder som *reersøbo*, *bogensøbo* og *nibebo* ved siden af de mere udbredte *reersøer*, *bogenser* og *nibonit*.

-ing

Blandt de indbyggerbetegnelser der er dannet med afledningsendelsen *-ing* som *falstring* findes nok nogle af de allerældste i vores sprog. Her er tale om en dannelsesstype med fællesgermanske aner og meget lang levetid. Mange af ordene angiver folk som stammende fra *ør* og andre områder, eksempelvis *samsing*, *alsing*, *læsing*, *thuring* og *lovring* fra Samsø, Als, Læsø, Thurø og Loversyssel. Men *-ing* kan også anvendes til at danne ord for beboere i landsbyer og købstæder. Et gammelt eksempel på det sidste er *tønd(e)ring*, som er en person fra Tønder. *Odsingen* fra Ods herred kan også kaldes *odbo* med en sammensætning på *-bo*. I *morsingbo* og *hanningbo* har vi det ejendommelige forhold, at *-bo* er blevet føjet ikke til stednavnet men til den allerede eksisterende indbyggerbetegnelse på *-ing*. *Morsing* og *hanning* hører hjemme henholdsvis på Mors og i Hån herred. Mon ikke naboen i Salling, *sallingboen*, kan have været mønster for anvendelsen af *-bo*? Men der er *-ing* vel at mærke en del af stednavnet.

Afledningsendelsen *-ing* har været flittigt anvendt i sproget, bl.a. finder vi den også i andre arter af personbetegnelser, f.eks. i *usling*, *olding* og *høv-*

ding. I *skabning* har vi afledningsendelsen *-ning*, med et *n*- som ikke oprindeligt hørte til endelsen. Egentlig var *-n* sidste lyd i foregående stavelse (som i *hedning*), men på et tidspunkt er det fejlagtigt blevet opfattet som første lyd i afledningsendelsen, og en ny afledningsendelse *-ning* er opstået. Den forekommer også blandt indbyggerbetegnelserne. En *snødening* og en *seeming* kommer således fra Snøde på Langeland og Seem i Sønderjylland.

Som det allerede har kunnet iagttages i nogle af eksemplerne ovenfor, er det ikke nødvendigvis stednavnets fulde form, der indgår i indbyggerbetegnelserne. I *helbo* og *molbo* og *røs-sing* træffer vi forleddet i stednavnene Helgenæs, Mols, der oprindeligt hed Mulnæs, og Røsnæs. *Strynboen* fra Strynø er derimod ikke, som man kunne tro, af samme type, for Stryn er ikke en del af øens navn men simpelt hen dens oprindelige navn – der så senere får tilføjet *-ø*. I *skovbo* og *bjerring* har vi eksempler på, at lokaliteterne er repræsenteret ved stednavneefterledene, for disse mennesker stammer fra Bjæverskov og Sankt Jørgensbjerg.

-er

Den type man afgjort støder hyppigst på blandt de danske indbyggerbetegnelser har afledningsendelsen *-er* som i *københavn*. Den har også rødder meget langt tilbage i tiden, men er nok yderst ude af fremmed oprindelse, lånt fra latin til de germanske sprog. Den forekommer i talrige personbetegnelser. Som eksempler blandt de mange kan nævnes *morder*, *sanger* og *spritter*. I de her aktuelle personbetegnelser, indbyggerbetegnelserne, optræder den frem for alt i dem, der angiver folk som hjemmehørende i byer eller bydele. *Allerslever*, *ballerupper*,

christianshavner, *gadsbøller*, *fredensborger*, *frederiksberger*, *frederiksborger*, *hellerupper*, *kollinger*, *lyngbyer*, *rudsvedbyer*, *toft højer*, *vanløser*, *vesterbroer* kan tjene som lidt tilfældigt valgte eksempler. *Bornholmer*, *anholter* og *slesviger* viser, at *-er* også anvendes til at stedfæste folk til områder.

Endnu et bevis for det foreligger i de mange nationalitetsbetegnelser på *-er*. Disse angiver jo normalt personernes tilhørighed til et land, som eksempelvis *albaner*, *australier*, *belgier*, *bulgarer*, *egyptier*, *etiopier*, *græker*, *italiener*, *japaner*, *rumæner*, *spanier* og *svensker*. I dette selskab træffes også *danskeren*. En langt ældre betegnelse for medlemmer af denne befolkningsgruppe er dog *daner*, i ental *dan*. Man kunne forledes til at tro, at stednavnet Danmark var grundlag for ordet *dan/daner*, men det forholder sig faktisk lige omvendt. Det er folkebetegnelsen der indgår som forled i navnet Danmark. Præcist det samme er tilfældet med navnet Jylland, der er skabt på grundlag af en gammel folkebetegnelse *jyde(r)*, som allerede omtales i en engelsk kilde så tidligt som i 400-tallet.

-lænder

Når stednavnet ender på *-land*, får indbyggerbetegnelsen ofte formen *-lænder*. Til Sjælland svarer således *sjællænder*, som i øvrigt har afløst en ældre betegnelse *sjællandsfar*, der nu er gået helt af brug. Ordet *-far* er beslægtet med udsagnsordet *fare* i betydningen "rejse" eller "færdes på et sted". Til Lolland har vi tilsvarende *lollænder* – dog også *lollik* og tidligere også *lollandsfar* – til Himmerland *himmerlænder* og til Langeland *langelænder*. Man mener, at det er *englænder* og *hollænder*, der har spillet ind, og dem har vi nok lånt fra tysk. *Tailænderen*,

newzealænderen og *swazilænderen* er også bosiddende i lande med navne, hvis sidsteled er *-land*, men nogen automatisk overensstemmelse er dog ikke til stede, som det fremgår af *irer*, *tysker*, *græker*, *russer* og *finne* som bekendt hjemmehørende i Irland, Tyskland, Grækenland, Rusland og Finland.

En vis forskel med hensyn til dannelsesstypernes geografiske forekomst har undertiden kunnet konstateres. Det er således blevet påpeget, at sammensætninger på *-bo* i det jyske område i hvert fald i nutiden har særlig udbredelse i nord og vest, mens der ser ud til at være en koncentration af *-er* i øst og syd.

-mand, -kone, -inde, -høns, -folk

Ordet *-mand* er fast bestanddel af et par betegnelser for udlændige, nemlig *nordmand* og *franskmand* samt det nu forældede *engelskmand*. Til dannelsen af ord for beboere inden for landets grænser anvendes det ret sjældent, og resultatet har vist i intet tilfælde opnået almindelig accept. En tilsvarende hunkønsform på *-kone* kan man også træffe eksempler på, men i dansk forekommer jo ikke systematisk en kvindelig parallel til hver mandlig personbetegnelse som bl.a. i tysk, hvor eksempelvis *die Dänin* er den kvindelige udgave af *der Däne*. Der kendes dog feminine dannelser på *-inde*, men almindeligvis er de forbundet med en bestemt stilværdi, som det lidt gammeldags og højtidelige *jødinde*, og det chikke *pariserinde*, der først og fremmest synes at leve i modereportager. I denne forbindelse kan det berømte *køgehøns* passende nævnes, selv om det nu ikke er så givet, at betegnelsen fra starten havde sigte udelukkende på byens kvindelige indvånere. Kønsneutral er i hvert fald *-folk*, der især i jysk

ikke er ualmindeligt, hvilket eksempler som *hillerslevfolk*, *ranumfolk* og *tørringfolk* kan bevidne.

Latin

Århusianer og *fåborgenser* illustrerer forekomsten af de oprindeligt fra latin hentede afledningsendelser *-(i)aner* og *-enser*. Arnestedet for anvendelsen af dem er utvivlsomt et eller andet akademisk miljø, men det er temmelig vanskeligt præcist at sige hvilket. Måske er det hele bare startet som en studentikos morsomhed. Man ved, at de studerende ved universiteterne og andre lærdomscentre i 1600- og 1700tallets Tyskland dyrkede den sproglige spøg at danne halvt tyske, halvt latinske ord, heriblandt indbyggerbetegnelser med *-(i)aner* og *-enser* til hjemlige stednavne som *Weimaraner*, *Hannoveraner*, *Jenenser*, *Hallenser* til Weimar, Hannover, Jena og Halle. Det er muligt, at skikken har spredt sig fra Tyskland til Danmark, måske hjembragt af danske studenter, der havde været på studieophold i Tyskland. Det kan på den anden side ikke udelukkes, at brugen af disse afledningsendelser kan være opstået spontant i Danmark, f.eks. i de akademiske kredse der fandtes ikke blot ved universitetet men også ved katedralskoler og latinskoler i købstæderne.

-(i)aner

På latin har endelserne formerne *-anus* med sideformen *-ianus* og *-ensis*, og de bruges til at danne tillægsord, som angiver tilhørighed bl.a. til steder. Både i dansk og tysk udskiftes den sidste stavelse *-us* henholdsvis *-is* med det hjemlige *-er*. Det er primært betegnelser for købstædernes borgere, der dannes på denne måde. Sammen med *-(i)aner* optræder stednavnet ikke så

sjældent i latiniseret form, eksempelvis Helsingør i *helsingoraner*, Korsør i *korsoraner*, Slagelse i *slaglosianer*, Sorø i *soraner*, Randers i *randrusianer*. I dansk form træffer vi stednavnet i *horsensianer*, *korsørianer*, *løgstørianer*, *odenseaner*, *randersianer*, *skælskørianer*, *slagelseaner* og adskillige andre. Når stednavnet ender på *-a* som Fredericia tilføjes meget rimeligt kun *-ner*, *fredericianer*. Uden for købstadboernes flok har vi kun få eksempler, deriblandt *dragørianer* og *brandesianer*. Sidstnævnte er fra Brande i Jylland og kaldes oftere *brandit*, jfr. nedenfor. Dannelsen med *-ianer* er uden tvivl inspireret af det velkendte *brandesianer*, der bruges om en tilhænger af Georg Brandes. Endelsen anvendes nemlig også til at danne personbetegnelser, der angiver tilhørsforhold til en retning, lære, idé, skole og lignende. Basis for orddannelsen er da, som det ses, den ledende personligheds navn: *muhamedaner*, *lutheraner*, *franciskaner*, *viktorianer*, *grundtvigianer*, *herlovianer* m.m. Denne endelse er også stærkt repræsenteret i nationalitetsbetegnelserne: *amerikaner* – der naturligvis er forbilddet for den hjemlige *amaerkaner* – *brasilianer*, *cambodianer*, *cubaner*, *colombianer*, *koreaner*, *nigerianer*, *peruaner*. I nutidsdansk synes *-(i)aner* dog ikke at være særlig produktivt i modsætning til *-enser*, der til gengæld er næsten ukendt i betegnelser for udlændinge.

-(g)enser

Udgangspunktet for brug af *-enser* (eller *-nser*, når stednavnet ender på *-e*) er også købstadindbyggerbetegnelser. Eksempler som *bogenser*, *esbjergenser*, *herningenser*, *hjørringenser*, *kalundborgenser*, *nyborgenser*, *nykø-*

bingenser, *ripenser* (til det latiniserede Ripa), *ringkøbingenser*, *roskildenser*, *rudkøbingenser*, *sakskøbingenser*, *silkeborgenser*, *skanderborgenser*, *stegenser*, *stubbekøbingenser*, *svendborgenser*, *vardenser*, *vejlenser*, *viborgenser*, *ålborgenser* viser, at usædvanligt mange af de købstadnavne, der danner basis, indeholder et *-g-*, bl.a. de mange på *-borg* og *-(køb)ing*. I indbyggerbetegnelserne udtales *-g-* som en "hård" lyd, hvilket har bevirket, at den er blevet opfattet som begyndelseslyden i næste stavelse, og en ny afledningsendelse *-genser* er blevet udviklet. Den finder vi så brugt i forbindelse med stednavne af anden lydlig struktur som eksempelvis Brønderslev, Grenå, Hobro og Mariager, hvortil der er dannet *brønderslevgenser*, *grenågenser*, *hobrogenser* og *mariagerser*.

-it

Den dannelsesmåde som *nakskovit* eksemplificerede i artiklens begyndelse skal også henregnes under det lånte sproggods. Afledningsendelsen *-it* svarer til fransk *-ite* og latin *-itus*, og den blev oprindeligt brugt som de to foregående til dannelse af tillægsord med betydningen 'som har tilknytning til'. Det er endnu et noget uafklaret spørgsmål, hvordan den er blevet indlånt i dansk, og hvordan den der fik sin særlige funktion. Biblens mange indbyggerbetegnelser på *-it* (*israelit*, *amorit*, *levit*, *samarit*, *sodomit* m.m.) anses for at have haft afgørende indflydelse. Desuden regner man med påvirkning fra *moskovit*, der i Danmark kendes fra slutningen af det 16. århundrede. Til dannelse af danske indbyggerbetegnelser bruges imidlertid også – når stednavnet ender på en selvlyd – en sideform *-nit*: *maribonit*, *nibonit/nibenit*

(fra Nibe), (*nørre*)*sundbynit*, *rødbynit*, *skibonit* (fra Skive), *sæbynit*. Denne sideform, som er udgået fra kombination med stednavne der endte på *-n*, findes, så vidt det vides, ikke i andre sprog, hvor endelsen er indlånt. Heller ikke i Biblen kan den have hentet megen støtte, for der har vist kun *kanaanit* den rette lydlige struktur. Alt taler altså for, at det drejer sig om et hjemligt dansk produkt, men det mærkelige er, at der stort set ikke kan påvises danske stednavne på *-n*, der indgår i indbyggerbetegnelser med *-it*. Christiania (fristaden) indeholder ganske vist et *-n*, og *christianitten* er nok kendt over det ganske land, men det er en langt yngre repræsentant for typen end de tidligere nævnte, og kan altså ikke være disses forbillede. Der er kun få indbyggerbetegnelser på *-(n)it* i dansk, men de er til gengæld fast indarbejdede og i almindelighed dem, lokalbefolkningen selv foretrækker. Det er desuden en afledningsendelse med en vis produktivitet, som vistnok i dag især benyttes til at danne betegnelser for beboere i lidt mindre byer.

lige forsøg på at erstatte dem med nogle af de mere ægte danske. Men hvad enten man synes om dem eller ej, må man indrømme, at de udgør en integreret del af de danske indbyggerbetegnelser, og at de er medvirkende til, at dansk med hensyn til denne del af ordforrådet byder på flere valgmuligheder end mange andre sprog.

Vibeke Dalberg
f. 1938

lektor ved Københavns Universitets
Institut for Navneforskning

Gode danskere med fremmede endelser

Asseneser, borger i Assens, er vist eneste eksempel på, at den fra italiensk stammende afledningsendelse *-ese* har fundet anvendelse til dannelse af en hjemlig betegnelse. Den er dog velkendt fra betegnelser for udlændinge (*burmeser, ghaneser, indoneser, kineser, libaneser, malteser, singaleser, tuneser, vietnameser*) og optræder i dansk altid med tilføjelse *-r*, således at der opnås overensstemmelse med det hjemlige *-er*.

Brugen af de yngre, indlånte afledningsendelser har undertiden påkaldt sig kritik, og der har været gjort adskil-

KØBENHAVNIK?
KØBENHAVBO -
KØBENHAVNESER!
-

FYNIANER?
FYNNIT?
FYNNER -
-

Mor-femdelinger

En del læsere tog imod opfordringen i artiklen "Får fortænder fortællinger" (12. årgang, nr. 1) til at indsende eksempler på ord, der kunne deles flere steder med forskellige betydninger til følge.

Deling af ord ved linjeskifte

Retskrivningsreformen fra 1948 løsnede en række stive forskrifter og gav ret stor frihed ved ordenes deling, men da det ved den senere indførelse af computersats i avisfremstillingen blev umuligt at overholde selv de mest libe-

ralt forskrifter, fik mange mennesker det indtryk, at nu var alt tilladt på dette område. Det sker da også af og til, at en sekretær foretager hæmningsløse ord-delinger under påberåbelse af denne "alt er tilladt"-regel, og der er måske derfor grund til at præcisere, at man har lov til *næsten* alt - *især har man lov til at dele ordene så hensigtsmæssigt, at det letter læsningen*. Som nedenstående eksempel viser, kan man både med "normale" og "åndsvage" orddelinger frembringe en praktisk taget ulæselig tekst.

Grev Kunibert, der er meget stolt af sin adels-tand, giver en skønne dag grevinde Eulailia husar-rest til middag, fordi han finder, at hendes bas-tante og fantasiløse måltider nok kan kræve oms-adlen til andre normer, inden det hele er kulmine-ret. I denne forbindelse finder han det tillid-svækkende, at slottets gartner, som jo er grønsag-savler, afsløres som en samvittighedsløs gammel bed-rager, der i ly af den høje ligusterhæk går og bed-river snart det ene, snart det andet.

Vinteren nærmer sig med raske skridt, og grevens kulde-poter rækker ikke særlig langt. Hans allersidste bast-ion er i virkeligheden en gammel udrangeret vandre-aktor, som skulle sikre ham, der jo ikke er nogen beg-ynder, og som heller ikke hengiver sig til hemmelighed-skræmmeri, at der overalt på slottet fornemmes en duft-ende og en behagelig atmosfære.

I grevens slægt har der altid været mange kvinder, og man må lade ham, at han er den fuldendte formynder, der nidkært vogter over den enkeltes særkende.

Foruden at være slotsherre er han en kyndig skovvejer, ligesom han har økonomiske interesser i urindustrien. Sidstnævnte har dog forskaffet ham visse ærgrelser. Bl.a. er han efterhånden blevet noget halv-sur, fordi der ikke har været noget salg i det kvart-sur, man netop har bragt på markedet. Mere held har han med en tekstilfabrik, der leverer bånd til faldskærmstroppe og en metalvarefabrik, der fremstiller lampetarme.

Dog alt i alt har han grund til at være tilfreds. Tænk blot på alle de mange ulykkelige mennesker, hvis livsaften ligner en slags tilværelsens spildevand-spyt.

Børge Andersen
chef for Europa-Parlamentets
danske oversættelsesafdeling

Pjattede orddele

Arne Hamburger i Dansk Sprognævnsendte en lang liste med vildledende orddele. Her er et udvalg:

Både første og andet led får ny betydning: f.eks. antik-rist, banke-lever, bed-rager, bille-drammen, blikke-del, blå-er, bordel-bageovn, dørk-arm, finsk-året, form-ynder, form-ål, friskreven, frise-mester, glas-ur, grubedriften, husar-rest, hyp-pige, knast-ør, kontor-amme, kro-plus, kvart-sur, lava-del, majs-tang, mars-vin, melisse, muld-river, skide-pot, spid-skål, stil-kender, særk-ende, tran-sport

Første led får ny betydning, og andet led er ikke et ord: amor-alsk, final-fabetisere, højre-næssance, højre-præsentativ, indisk-retion, Markusevangeliet, mose-skurv, nyre-alisme, storm-ogul, ude-likat, uran-sagelig, urin-stinkt.

Nogle giver kun andet led ny betydning (ofte ved overtrækning af sammenbindende, bundne morfemer, f.eks. -s-): abonnement-stegning, aldersrente-snyder, andel-shaver, april-snar, dukoment-arisk, frihånd-stegning, glædes-krig, godt-roende, grundskyld-stanken, helvede-sild, humbugsmager, idræt-spark, limfjord-søsters, lærers-tab, nytår-saften, småbørn-støj, udmattelse-skrig, vindue-spolerer, æsels-park.

Første led er ikke et ord: abri-kosmos, bælg-gravende, fre-mad, gravlaks, interims-tyre, kaktusart, karikaturlud, kark-lud, mikroma-kromad, nule-vende, springavan-cement, viskel-æder, ølde-pot.

Radioavisen og forståeligheden

Her fra årsskiftet udkommer radioavisen i DR 25 gange i døgnnet, og omkring 3 mill. danskere lytter til radioavisen mindst en gang i løbet af dette døgn. Fra en interviewundersøgelse, som jeg skal komme nærmere ind på om lidt, ved vi at lytterne i almindelighed anser radioavisen for en ganske betydningsfuld nyhedskilde. Over halvdelen af de der blev spurgt, mener at radioavisen giver bedre informationer end tv og aviserne, og halvdelen mener at radioavisen er den mest troværdige nyhedskilde.

Derimod ligger radioavisen noget lavere når man spørger til forståeligheden. Så er det kun en ud af seks der holder på radioavisen i forhold til tv og aviser. Et resultat som måske sætter de to foregående vurderinger i et noget tvetydigt lys. I hvert fald rejser det en række spørgsmål som vi indtil for nylig ikke har kendt nogen svar på, svar som rækker ud over hvad de ansatte på radioavisen og os der arbejder med sproget i DR sådan hver for sig går og tror. Det er spørgsmål af typen: Hvad får lytterne egentlig ud af alt det stof som radioaviserne er fyldt med? Hvad får lytterne fat i, hvad forstår de af det, og hvordan er deres forståelse? Hvilken rolle spiller radioavisens måde at præsentere stoffet på i denne forbindelse, og kan man ved at forbedre den også forbedre forståelsen?

På de kurser som Danmarks Radio

holder for radioavisens medarbejdere har alle været enige om at sproget og fremførelsen kunne ændres til det bedre. Alle havde også en fornemmelse af hvordan, men savnede empirisk funderede anvisninger på hvor og hvordan det var vigtigt at sætte ind. For at komme det lidt nærmere gik Medieforskningen i Danmarks Radio i samarbejde med uddannelsesafdelingen (Personalekursus) og radioavisens ledelse om en interviewundersøgelse. Det skulle være en undersøgelse hvor interviewpersonerne skulle lytte til to radioaviser - den ene udsendt, den anden produceret til lejligheden og specielt bearbejdet med hensyn til sprog og oplæsning. Tanken var at gå i dybden ved hvert interview, så vi kunne komme så tæt på lytterens forståelse af den enkelte nyhed som muligt.

Undersøgelsen

38 personer fra København og omegn blev valgt ud, og for at sikre en vis spredning blev interviewpersonerne fordelt efter køn, uddannelse og alder:

Køn:

Uddannelse:

Alder:

18-34 år

35-55 år

56- år

♀		♂	
lav	høj	lav	høj
3	4	3	3
4	3	4	3
2	3	3	3

Vi valgte 16-radioavisen fordi den i modsætning til de korte timenyhedsudsendelser indeholder de fleste genrer (ud over telegrammer også rubrikker - dvs. overskrifter - lydindslag og resumételegrammer). Den har ligesom de større radioaviser en udsendelsesleder, men er på den anden side ikke så lang som de helt store, og derfor mere overskuelig som materiale i interview-situationen.

Sammen med den gruppe medarbejdere der skulle lave prøveudsendelsen fandt vi en udsendelse fra midt i januar - journalistisk set en typisk radioavis over middel. Og ud fra de nyheder der var den 4. februar - den dag arbejdet med prøveudsendelsen begyndte - blev der så lavet en udsendelse. Udgangspunktet var at den skulle kunne sendes ud, og den skulle derfor ikke bryde med den kendte form. Det var ikke den interviewpersonerne skulle interessere sig for. Prøveudsendelsen skulle ligne, men gerne være en tand bedre end dem der er mulighed for at lave i det daglige.

Vi syntes det var bedst at lave en helt ny udsendelse. Så kunne vi give prøveudsendelsen nogenlunde den samme opbygning som den udsendte, og vi kunne vælge nogle nyheder som var mere sammenlignelige, end hvis vi fx havde valgt en anden udsendt radioavis.

Men hvad med det problem at nyhederne i de to radioaviser så ikke ville være lige gamle? Det har vi forsøgt at tage højde for ved at vælge en udsendt radioavis med nyheder som ikke kun var døgnaktuelle. Tophistorien i den var fra krigen i Afghanistan, og der var bl.a. et indslag om overenskomst-situationen og et om overskudsdeling. Dertil kommer at interviewene først fandt sted 14 dage efter at prøveudsen-

delsen var produceret, så den ville heller ikke være helt aktuel. Nyheder bliver hurtigt gamle. Endelig har formålet med undersøgelsen ikke været at finde ud af hvor meget lytterne kan huske, men hvad og hvordan de forstår det de hører.

Men nok om det metodiske. Nu til nogle af undersøgelsens resultater.

Lav uddannelse

Undersøgelsen har givet et fingerpeg om hvem radioavisen appellerer mest til. Sat på spidsen synes radioavisens kernelyttere at være mænd med høj uddannelse.

At uddannelsen har betydning er næppe nogen revolutionerende opdagelse. Ofte læser højere uddannede mere avis, flere tidsskrifter og er i det hele taget mere vant til at modtage og bearbejde sprogligt formidlet stof. At radioavisen åbenbart også mere er for mænd end for kvinder kan være tankevækkende i sig selv, men det bliver måske mere interessant når vi tager endnu et skridt og spørger: Hvordan giver mænd og kvinder udtryk for deres forståelse, og hvordan svarer det til den måde radioavisen formidler sin forståelse af omverdenen? Lad mig illustrere det med et eksempel. Først en kvinde med lav uddannelse:

Spørger: Så var der en orientering om overenskomsten (...)
Kan du huske hvad indslaget gik ud på?

Svarer: Kortere arbejdstid og 60 kroner i timen i løn til de lavest ansatte, og det kan jeg godt sige at det føler jeg er helt i orden. Det er

ikke spor for meget, det er det ikke. Joh, sådan noget det hører man jo som almindelig arbejder, ikk?

lignende måde at svare på finder man hos lavtuddannede mænd, selvom det er knap så udtalt.

Et klart og tydeligt udsagn hvor man ikke lades i tvivl om svarerens standpunkt. Men efter at have givet nogle få - og for lønmodtagere helt centrale oplysninger - bliver emnet hurtigt ændret til hvad svareren selv mener om overenskomstresultatet. Og tilsyneladende er svareren mest optaget af sine egne umiddelbare interesser i forhold til sagen, og hun beskæftiger sig ikke med oplysninger der ikke uden videre kan føjes ind under disse interesser. - En

Høj uddannelse

Herefter til en højtuddannet mand:

Spørger: Så var der en orientering om overenskomstsituationen...

Svarer: Indslaget om overenskomstsituationen drejede sig om at man forklarede, at nu var man ved at være henne ved en tidsfrist der

hed den 16. januar, og hvor man skulle have opnået et resultat, hvis man ikke ville i forligsinstitutionen, og så fortalte man om de store områder, altså jernet, bygge-anlæg og HK, at der var forhandlingerne kommet langt, specielt i jernindustrien og CO-Metal, og så fortalte man om de enkelte småforbund som (var) på det tidspunkt hvor det var brudt sammen og man ville gå til forligsmanden.

Unægtelig et andet slags svar. Det er et forholdsvis detaljeret referat, disponeret på samme måde som indslaget og gengiver hovedtrækkene i det. Synsvinklen er også den samme, nemlig hvor står overenskomstforhandlingerne lige nu. Sproget ligner orienteringens i ordvalget, bl.a. med de indforståede betegnelser for overenskomstmråderne (*jernet* og *bygge-anlæg*) og i sætningsbygningen med de ret lange perioder. Sprogbrugen signalerer den samme distance til sit emne, jf. brugen af *man*, og svaret er støvsuget for holdningsmarkører.

To forståelsesformer

De to svar er yderpunkter for udtryksformer der i forskellige nuancer kommer frem i interviewene. Udtryksformer der - må man formode - afspejler forskellige forståelsesformer. Grafisk kan man måske skitsere de to former sådan:

Oplevelse ↔ Oplysning

Subjektivt
Debatterende
Nært

"Objektivt"
Referende
Fjernt

Sagt helt firkantet: De lavtuddannede, især kvinderne, tager stilling til radioavisens nyheder ud fra deres egen situation sådan som de oplever den her og nu, mens de højtuddannede, især mændene, opfatter nyhederne som oplysning der kan refereres uden at man blander sig selv ind i det. Det er i hvert fald tendensen.

Der er ingen tvivl om at radioavisen i sin nuværende form appellerer betydelig mere til den sidste gruppe end til den første.

Afghanistan

Tophistorien i den udsendte radioavis var et telegram fra krigen i Afghanistan. Rubrikken, overskriften, lød sådan:

Afghanistans leder Najibullah siger, at hans regering har indgået en aftale med russerne om fuldstændig tilbagetrækning af alle sovjetiske tropper. Najibullahs ensidige våbenhvile fra midnat er i øvrigt allerede brudt af oprørerne.

Selve telegrammet var i radioavisen formuleret på denne måde:

Lederen af Afghanistans sovjetisk-indsatte regime, Najibullah, sagde i dag, at hans regering har indgået en aftale med Sovjetunionen om fuldstændig tilbagetrækning af alle sovjetiske styrker fra landet. Sovjetunionen, der invaderede Afghanistan i julen 1979, skønnes af vestlige iagttagere at have 115.000 mand i Afghanistan i øjeblikket.

Najibullah talte ved starten på en af regeringen ensidigt erklæret våbenhvile, der skal vare seks måneder, og som skal bane vej for en mulig forsoning med de muslimske op-

rørere - en forsoning, der ifølge Najibullah skal resultere i en national samlingsregering.

Men aftalen kan kun føres ud i livet, hvis de muslimske oprørere accepterer våbenhvilen og afstår fra at true regeringen, sagde Najubullah, der tilføjede, at Moskva ellers fortsat vil hjælpe regimet.

I Pakistans hovedstad Islamabad siger informerede kilder, at den næste runde fredsforhandlinger mellem Afghanistan og Pakistan, der skulle være begyndt i februar i Geneve, formentlig bliver udsat to-tre uger. Efter Najibullahs våbenhvileudspil ønsker begge parter mere tid til at forberede sig, siger kilderne til Reuter.

Mange informationer

Ser vi først på indholdet, så er det tydeligt et telegram med mange informationer. Der er naturligvis selve nyheden om våbenhvileaftalen. Men derudover indeholder telegrammet oplysninger om hvornår Sovjetunionen invaderede Afghanistan, hvor stor man i vesten regner med at invasionsstyrkerne er for øjeblikket, den erklærede våbenhviles beskaffenhed og hvad den ifølge Najibullah skal føre frem mod, aftalens betingelser, og at planlagte fredsforhandlinger mellem Afghanistan og Pakistan udsættes på grund af Najibullahs våbenhvileudspil. Dertil kommer at telegrammet indeholder flere tidsangivelser (*i dag, julen 1979, i øjeblikket og i februar*), steder (*Afghanistan, Sovjetunionen, Moskva, Geneve, Pakistan og Islamabad*) og ganske mange er blandet ind i historien (*den afghanske regering, den sovjetiske regering, de muslimske oprørere, vestlige iagttagere, informerede kilder og telegrambureauet Reuter*). Ikke så lidt for lytterne at holde rede på i løbet af de

knap 2 minutter det almindeligvis tager at læse et telegram op af denne længde, og noget der stiller store krav til komposition, sproglig klarhed og mundtlig fremførelse.

Svær at forstå

Allerede i rubrikken er der problemer. Som lytter får man to oplysninger. Den første er om tilbagetrækningsaftalen, og den gives uden at antyde de forbehold som tages senere i telegrammet. Den anden oplysning om oprørene nævnes slet ikke i telegrammet, og kommer til at hænge helt frit i luften. Desuden bruges betegnelsen *ensidig våbenhvile* som om dette begreb var noget alle kendte, men det er næppe uden videre tilfældet.

Og i selve telegrammet er det også begrænset hvad man får af hjælp til at holde sammen på alle enkelthederne. Hver helmening står mere eller mindre isoleret, og bortset fra den første og de to sidste kan resten byttes rundt uden større ændringer (prøv selv). Dertil kommer at flere sætninger har lange komplicerede indskud, at de sproglige konstruktioner er temmelig tunge i betragtning af at de er for øret og ikke for øjet, fx *indgået en aftale med Sovjetunionen om fuldstændig tilbagetrækning af alle sovjetiske styrker fra landet eller ved starten på en af regeringen ensidigt erklæret våbenhvile der skal ...* Indimellem er forudsætningsniveauet vel højt, fx i udtryk som *de muslimske oprørere og den næste runde fredsforhandlinger* - for hånden på hjertet: Vidste du kære læser, at der allerede havde været en runde fredsforhandlinger mellem Afghanistan og Pakistan i Geneve? Nej vel, men teksten lader som om, og det gør den vanskelig at forstå.

Endnu væsentligere er det måske at pege på at telegrammet ikke fortæller ret meget om årsagerne til dette våbenhviletilbud, og at konsekvensen, nemlig de udsatte fredsforhandlinger, ikke fremstilles som central i forhold til det der er gjort til hovedhistorien. Den uindviede får ikke ret meget at hænge sin forståelse op på.

Libanon

Herefter et eksempel fra prøveudsendelsen. Det er også en udlandshistorie, og den drejer sig om den amerikanske flådeoptræning ud for Libanons kyst i forbindelse med en gidselaffære sidste vinter. Først rubrikken:

Amerikanerne indrømmer at de har samlet en stor flåde ud for Libanons kyst, men det amerikanske forsvarsministerium siger at der ingen planer er om at angribe.

Og telegrammet:

Det amerikanske forsvarsministerium forsvarede i dag sin voldsomme flådeopmarch i det østlige Middelhav. En stor del af USA's Middelhavsflåde har efterhånden rettet kanonerne mod Libanon, hvor otte amerikanere er gidsler hos muslimske smågrupper. Krigsskibene er gamle kendinge som hangarskibene John F. Kennedy og Niemitz der deltog i USA's bombardementer af oberst Ghadaffys hovedkvarter for et år siden. Hangarskibene støttes af en armada af andre krigsskibe med landgangsfartøjer og kamphelikoptere.

Det amerikanske forsvarsministerium siger at USA ikke har planer om et angreb for at befri gidslerne.

Ministeriet indrømmer at der er tale om en stor flådeopmarch. Men det er bare en 'klog forholdsregel', siger en talsmand til Reuters korrespondent.

I Libanon siger terrorgruppen Hellig Krig at hvis amerikanerne angriber, så vil den dræbe 4 gidsler med det samme.

USA's erfaringer i Libanon er dårlige: For et par år siden blev over 300 amerikanere dræbt under muslimske selvmordsaktioner, bl.a. mod USA's ambassade i Beirut. Samtidig bombarderede amerikanske krigsskibe stillinger i land. Siden har USA holdt sig væk fra området, indtil den dramatiske udvikling i dag hvor otte amerikanere sidder som gidsler i land, og 30 amerikanske krigsskibe har samlet sig ud for kysten i det som forsvarsministeriet kalder en 'klog forholdsregel'

Ligesom i Afghanistan-historien er der mange oplysninger at holde rede på. Der er hovedhistorien: USA's forsvar for den store flådeopmarch. Der er navnene på et par af skibene, og oplysninger om hvad de har været med til før. Vi får også at vide hvordan amerikanerne selv betegner aktionen, hvad de kan vente sig hvis de med magt prøver at befri gidslerne, og hvad der skete sidst de forsøgte sig i området. Et par steder er telegrammet desuden en smule indforstået. For eksempel siges det ikke direkte at Hellig Krig er en af de nævnte muslimske smågrupper, og at USA nok er mere forsigtig nu fordi det mildt sagt ikke gik så godt sidst de aflagde et uanmeldt besøg i Libanon.

Men sammenhængen mellem rubrik og telegram i denne historie er tydeligere. Rubrikken formulerer essensen

af hele historien, og giver dermed lytterne et orienteringspunkt i forhold til de oplysninger der følger i telegrammet. Sproget er gjort mere mundret med en forholdsvis enkel sætningsopbygning uden de helt tunge led og med et stærkere islæt af dagligsprog, indimellem med udtryk der forsøger at anskueliggøre situationen (*rette kanoerne mod, armada*). Men alt sammen så diskret, at det ikke ændrer afgørende ved radioavisens tone. Telegrammet er desuden bygget op med en del gentagelser, og der bliver gjort noget ud af at præcisere hvem det nu handler om. Til sidst resumeres hovednyheden.

Lytternes udbytte

Men ét er hvad man ud fra nogle tekstanalytiske iagttagelser kan sige om de to historier. Noget andet er hvad lytterne selv siger til dem. Lad mig give et eksempel fra svarene. Svareren er en kvinde i 50'erne.

Spørger: Der var et telegram fra Afghanistan. Hvad drejede det sig om, sådan som du opfattede det?

Svarer: Ja, det drejede sig om noget med at russerne var involveret, og de skulle på en eller anden led, så ville de sætte klausul på, så ville de hjælpe dem. Det var sådan det jeg fik ud af den historie.

Og lidt senere under det samme interview:

Spørger: Der var et telegram og Libanon. Hvad drejede det sig om, sådan som du opfattede det?

Svarer: Ja, det var noget med, der var jo nogle gidsler dernede som amerikanerne gerne ville have væk, og så har de sat et flådeskib derned med kanonerne rettet derimod, men amerikanerne siger det er kun for - altså jeg vil kalde det en attitude - at de ikke vil iværksætte noget...

Svareren er lavtuddannet (ingen længerevarende uddannelse efter folkeskolen), og hun gør undervejs i interviewet opmærksom på at udlandsstof ikke har hendes interesse. Ikke desto mindre er det åbenbart at hun har fanget en del mere af Libanon-historien end af telegrammet om Afghanistan. Hun har ikke styr på detaljerne i Libanon-historien, men har fat i hovedindholdet. Det har hun ikke i Afghanistanhistorien.

De tre grupper

Et rimeligt spørgsmål er naturligvis om hun er repræsentativ for alle interviewede. Det er hun til en vis grad. Ser man interviewene under ét lader interviewpersonerne sig dele op i tre grupper.

Gruppe 1 er den gruppe nyhederne har sværest ved at nå. Svarene tyder på en forholdsvis ringe forståelse, og det er uanset hvilken af de to radioaviser der er tale om. Der kan ikke spores nævneværdig forskel i svarene. I flere tilfælde giver svareren op over for historien, i andre er opfattelsen præget af misforståelser eller meget vage forestillinger om hvad nyhederne går ud på. Gruppen omfatter knap en femtedel af de interviewede.

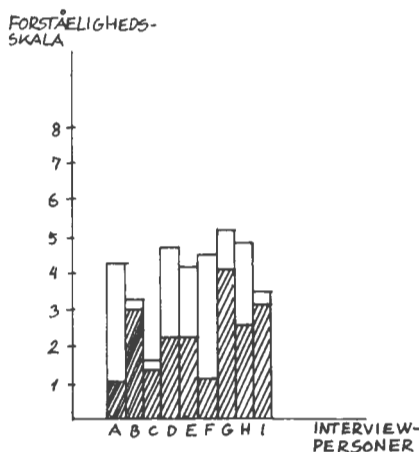
Gruppe 3 repræsenterer det andet yderpunkt. Interviewpersonerne virker velorienterede om indenlandske og udenlandske forhold, og deres svar viser en god forståelse for praktisk taget alle nyheder i begge radioaviser. På et spørgsmål om hvilken radioavis de foretrækker, nævner alle dog prøveudsendelsen på grund af dens formmæssige og sproglige bearbejdning. Gruppen omfatter en sjettedel af de interviewede.

Gruppe 2 omfatter 2/3 af alle interviewede, og til denne gruppe hører svareren fra før. Alle i denne gruppe viser i deres svar at de forstår mere af prøveudsendelsen end af den udsendte. De har gennemgående en tydeligere fornemmelse for det centrale i de enkelte nyheder, og de har flere detaljer med, men der er naturligvis betydelige individuelle forskelle. Hovedparten anser begge radioaviser for ganske almindelige. Kun en mindre del registrerer at der er forskel i formen, og da i de fleste tilfælde til prøveudsendelsens fordel.

Det nytter noget

Selv med de forholdsvist lavmælte ændringer som prøveudsendelsen er udtryk for er det åbenbart muligt af forbedre forståelsen for hovedparten af de interviewede. Men hvor meget er den forbedret? Anvender man en skala hvor 1 står for 'ikke forstået' og 8 for 'meget udførlig forståelse' kan forskellen vises i følgende diagram.

Diagrammet viser kun de lavtuddannede kvinder, men samme tendens gælder de andre interviewede. Som det fremgår tilhører interviewpersonerne B og C gruppe 1, mens resten hører til gruppe 2, og for næsten alle herfra er der en markant forskel i den forståelse der kommer til udtryk i svarene.

Hele stolpen angiver for hver person forståelsesniveauet for Libanon-historien. Den skraverede del af stolpen angiver for den samme person forståelsesniveauet for Afghanistan-historien.

Gennemsnit for Libanon: 4,0

Gennemsnit for Afghanistan: 2,2

Til sidst et lille forbehold: Et menneskes forståelse er ikke noget man som interviewer har direkte adgang til. Man må vejen omkring sproget. Og det giver en vis usikkerhed: Som bekendt har nogle ordet mere i deres magt end andre, uden at det helt og aldeles afspejler en tilsvarende forskel i forståelse. Men det er en usikkerhed som vi har valgt at leve med. Først og fremmest fordi interviewene, der alle er optaget på bånd, afslører mange værdifulde detaljer i de enkelte svar, detaljer som er væsentlige når man skal forsøge at skabe et så nuanceret billede af den enkeltes forståelse som muligt.

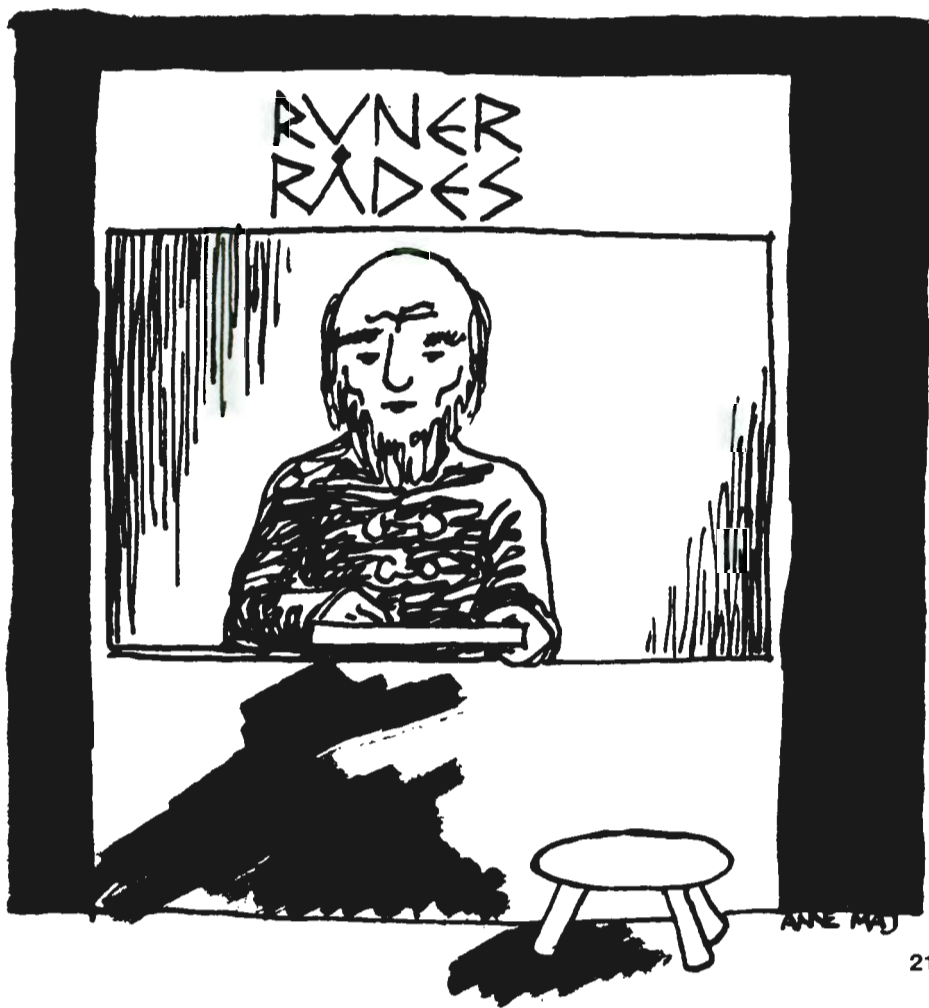
Ib Poulsen (f. 1949) er lektor i moderne dansk sprog ved Københavns Universitet, for tiden sprogekonsulent i Danmarks Radio.

Fra vismænd til begyndere

Når der kommer nye ting og teknikker til et samfund, må man finde passende ord for dem. Måske låner man et ord fra et andet sprog sammen med det nye, sådan som det skete med *stearin*, *pizzaer* og *computere*. Måske udvider

man betydningsområdet for et ord, der findes i sproget i forvejen. Sådan er det gået med to for at 'læse', *råde* og *læse*.

Hvis man ser på, hvad *råde* og *læse* betød, før de kom til at betyde 'læse', kan man få den idé om, hvordan man

opfattede læsning på de to tidspunkter af historien, da ordene begyndte at blive brugt i den nye betydning.

Runerne læste man ikke, dem *rådede* man. At *råde* betød oprindelig dels det samme som i dag, at herske og at rådgive, dels at tyde og forstå. Derfor er det forståeligt, at 'læse runer' fik betegnelsen 'råde'.

Runeristerne var ganske få, og de beherskede nogle tegn, som for de fleste var uforståelige og kraftfulde. De, som kunne fortolke de magiske tegn, var vismænd, de var rådgivere med høj status.

I engelsk beholdt man betydningen af *råde* og efterhånden blev det til *read*. Men i de nordiske sprog fik læsning af

latinske bogstaver en ny betegnelse, som tyder på en noget anden opfattelse af, hvad det vil sige at læse.

Det latinske ord for 'at læse' var og er *legere*, som betød både 'samle' og 'læse'. *Legere* har vi for øvrigt lånt senere til at få sovs og forskellige metaller til at hænge sammen. Da de latinske bogstaver blev importeret sammen med kristendommen, lånte man også *legere*, som førte til en betydningsudvidelse af det hjemlige ord *læse*.

De første danske læsere af latinske bogstaver 'samlede bogstaver sammen til ord'. Det vidner om, at læsning blev opfattet som en noget mere praktisk handling blandt de kristne munke, end det tidligere havde været almindeligt.

Men det vidner også om en anden

opfattelse end den, der er gængs i dag. For i dag samler gode læsere ikke bogstaver sammen til ord, de samler ord sammen til sætninger, eller måske snarere sætninger sammen til forståelse af en tekst. I dag er det begynderlæsere, der har deres opmærksomhed knyttet til dette at læse ord.

Også andre kilder peger på, at opfattelsen af læsningen har ændret sig siden det nordiske *læse* blev påvirket fra latin. For eksempel beskriver den Augustinus, som middelalderens munke læste, i sine Bekendelser, hvor overrasket han blev, da han så biskop Ambrosius læse stille for sig selv. For Augustinus og hans romerske samtid var læsning højt læsning.

CE

Hvordan man jonglerer med én bold ad gangen

13 tips til at skrive godt – nemmere

Talen til Fars runde fødselsdag skal skrives. Nu er det tredje gang, du har sat dig til papiret. Forventningerne er store - det skal nødig blive pinligt. Du har spidset blyant og lavet kaffe. Du har skrevet "Tale til Far" øverst og sat streg under og punktum efter. Men hver gang du skriver den første sætning ned kan du høre den falde til jorden.

Samme sted, 1/2 time senere. Omsider en første sætning, der måske kan bruges. Men hvad så med anden sætning? Det ville være godt med noget morsomt. Men hvad? Og skal det være nu eller senere? Følelsen af stress tager til.

Alle kender denne stress-situation over en skriveopgave. Hvorfor er det så svært? Man skriver jo bare fra en ende af?

Men hvis man skal skrive noget, der skal tilfredsstille et publikum, er det en proces, hvori der indgår mange funktioner. At skrive sin tekst én gang fra en ende af - som talen til Far - vil sige, at man prøver at udføre alle disse funktioner på én gang.

Det svarer til, at en filminstruktør ville starte arbejdet på en film med at optage scene 1. Sådan laves amatør-film. Med en film, der skal kunne tåle at vises i biografen, er det umuligt.

De seks funktioner

At skrive godt indebærer blandt andet, at man skal:

-FINDE, dvs. skaffe stof. Hvis man ikke ved så meget om sit emne i forvejen, må man *forske*, dvs. læse om emnet eller spørge eller lave undersøgelser; hvis man i forvejen ved rimelig meget om emnet, gælder det snarere om at *finde på*, dvs. komme i tanker om stof og ideer, som man allerede har i hovedet.

-FOKUSERE. Denne vigtige funktion bliver tit glemt. Den består i at finde ud af, hvad man vil tale om, og hvad man vil opnå med det. Man må vælge ud blandt sit stof og koncentrere sig om det, man selv synes er mest spændende lige nu, både for én selv og læseren.

-FORMGIVE. Det vil sige at bestemme tekstens form eller opbygning; ofte kaldes det at "lave en disposition". Det indebærer at vælge, hvilken rækkefølge stoffet skal stå i - men også hvor meget plads man vil give hver ting.

-FORMULERE. Det kalder man også at lave "kladde" eller "udkast". De tre foregående funktioner kan betragtes som "forarbejde", men at formulere er at skrive første version af den tekst, som læseren på et tidspunkt skal præsenteres for.

-FORBEDRE. Det vil sige at lave om på det, man har formuleret. Det kan dreje sig om gennemgribende ændringer, f.eks. at ændre formen, at fjerne afsnit, at sætte nye afsnit ind.

-FÆRDIGGØRE. Det er sidste omgang forbedring. Her drejer det sig om at ændre, fjerne eller indsætte ord, tegn, understregninger, linjebud, mellemoverskrifter osv. Til *allersidst* kommer korrekturlæsning, dvs. kontrol for glemte ord, stavfejl, slagfejl, kommaer osv.

Hvis vi igen tænker på, hvordan en professionel film laves, kan vi opstille det første princip for, hvordan man forholder sig rationelt til de seks funktioner. Et filmhold kan ikke både lave budget, dialog, drejebog og klipning, samtidig med at de optager filmen, og på samme måde gælder det også, når man skriver:

Første princip: Én funktion ad gangen.

Det er svært at skrive. Det er nok, at man skal være både kreativ og kritisk, frodig og formbevidst. Det er for meget, hvis man skal være alt det samtidig.

Andet princip går også ud på at gøre arbejdet nemt:

Andet princip: Frem og tilbage mellem funktionerne

Du behøver ikke gøre én funktion færdig, før du tager fat på en anden. Det kan være en fordel at køre i pendulfart mellem dem.

Dette er beslægtet med det tredje princip:

Tredje princip: Frem og tilbage i teksten

Det vil sige: Du behøver ikke arbejde på din tekst fra begyndelsen til slutningen.

Nu kan vi tage funktionerne fra en ende af og se, hvordan de tre principper kommer til udtryk i nogle tips, som mange erfarne skribenter har haft glæde af. Det er klart, at ikke alle kan bruge alle disse tips til enhver skriveopgave; det kommer an på ens personlige "stil" og på opgavens art. Men man kan betragte dem som en værktøjskasse af strategier for folk, der gerne vil skrive på publicerbart niveau. De 13 tips er her inddelt efter funktioner:

Finde-funktionen

Det vigtige er, at man skal gøre meget mere ud af denne funktion, end de fleste er vant til fra skolen. Og når man gør det, skal man *ikke bekymre sig om nogen af de andre funktioner*. Man skal være "ukritisk" og prøve at få så mange associationer som muligt. Det er jo bl.a. evnen til at få associationer, der adskiller vore hjerner fra en computer. Her er nogle gennemprøvede måder:

1. Lav en huskeseddel over alt, hvad der falder dig ind om emnet.

Den franske matematiker Galois nedskrev, natten før han skulle udkæmpe en duel, i flyvende fart alle sine matematiske ideer. I duellen blev han dræbt, 20 år gammel. Eftersom Galois var genial, blev dette manuskript til en guldgrube for senere matematikere.

Galois forsøgte ikke at skrive en afhandling. Han startede ikke med en indledning eller en disposition. Det var

tiden for kort til. Han skrev en huskeseddel. Og det var nok det bedste han kunne gøre ved *den* lejlighed.

Metoden kendes også som "brainstorming". En brainstorming til en tale om far kunne f.eks. begynde sådan her:

køber alt muligt ragelse hvis det er
på tilbud
sentimental med børn
kørte hjem med 1/2 gris på cykel
havearbejde
de 3 brødre
stadig nye projekter, bliver sjældent til noget
tror han kan synge
"Goddag, mit navn er Ødelagt!"
...

Både m.h.t. form og indhold kan punkterne på listen være alt muligt. Jo flere, des bedre. Man bliver ved så længe man kan; går man i stå, kan man begynde at inddеле punkterne i grupper, f.eks. ved hjælp af bogstaver eller forbindelseslinjer i marginen.

Man kan også fra starten anbringe beslægtede punkter sammen, f.eks. i papirets ene hjørne eller ud ad samme "gren" på et "træ". Når den slags grafiske hjælpemidler indgår, er vi ovre i en *findemetode*, der også kaldes "mapping" (kortlægning) eller "clustering" (klyngedannelse). Hvis man ser, at én gren eller klynge er særlig righoldig, skal man måske vælge at koncentrere sig om den - og er dermed ovre i at *fokuserere*.

2. Skriv løs om emnet så hurtigt du kan.

Dette kaldes også "friskrivning". Glem alt om at det skal lyde godt eller smart - hold bare pennen i gang og prøv at sige noget "sandt" om emnet. Hvis

du skriver på computer, så prøv at slukke for skærmen, mens du skriver. Nu kan du ikke læse tilbage i hvad du skriver, og ordene kan flyde helt frit. Her er begyndelsen af et stykke friskrivning til talen om Far:

far far far far farfar ja det er han osse og det er noget af det han helst vil, han blir som barn påny sammen med lille viggo eller rettere sagt han får lov at være barn og det er det han i virkeligheden er, det kan man se i alt hvad han gør, han går ligeså højt og højtideligt op i tingene som et barn der leger købmandsforretning, jeg kan huske dengang han havde fået en kæmpestor halv gris billigt op til jul og det var alle tiders værste vinter og han kom hjem med den på cykel, den var stivfrossen, det var han osse, og den tødeede først op 2 dage efter jul ude i køkkenet...

Friskrivningen begynder typisk med tomgang og banale ideer som at "blive barn på ny". Men så følger allerede en lidt mere original idé: Far *er* et barn, og det viser sig i hans væremåde, som belyses med eksempler og sammenligninger. Der kommer ikke bare brugbart indhold, men også et par sjove sproglige udtryk frem (f.eks. "højt og højtideligt").

Fordi man skriver sammenhængende, kan friskrivning have det fortrin frem for huskesedler, at den ene idé trækker en kæde beslægtede ideer med sig. Man borer sig mere ned i ét punkt, dvs. *fokuserer* bedre. Resultatet af friskrivning er ofte tekstpassager, der kan bruges næsten uændret.

{Meget mere om friskrivning i Peter Elbow: *Writing Without Teachers*, New York: Oxford University Press, 1973,

og Ken Macrorie: *Telling Writing*, 4th. ed., New Jersey: Boynton/Cook, 1985).

En variant af friskrivning er denne metode:

3. Skriv et brev til nogen om emnet.

Den amerikanske journalist Tom Wolfe havde længe forsket i de hjemmelavede "Pralford"-biler, som mange folk går og flikker på. Emnet var godt, men han kunne ikke få hold på sin artikel. Så skrev han et langt brev, hvori han forklarede det hele til sin redaktør. Denne strøg ordene "Kære redaktør" og trykte brevet som det var. Det blev starten på den såkaldte "New Journalism".

Gør som Tom Wolfe: Skriv til nogen, du "kan sige alt til", og øs det ud. Pointen er ikke, at Wolfe's brev kunne trykkes som det var, men at den frie brevform fik det til at "flyde".

4. Snak med nogen om emnet.

Fælles for de tre foregående metoder er, at de kan få ideer og ord til at flyde, og det er sikkert fordi de trækker på de samme centre i hjernen, som vi bruger, når vi snakker. Alle har hørt uventede ting springe ud ad munden, når man får "talt sig varm".

En grund til dette er måske, at når vi snakker, kan vi ikke "gå tilbage" og slette i det vi har sagt. Hvis vi har udtrykt os dårligt, siger vi bare noget mere. Vi kan heller ikke tøve ret længe mellem ordene - det gider folk ikke vente på. Altså må vi holde ordene "flydende". Der er også det, at vi *hører* hvad vi selv siger - og det kalder nye associationer frem.

Altså: Snak med nogen. Husk hvad du selv siger - og hvad de siger. Læg

mærke til, hvad de kan lide, hvad de spørger om og ikke forstår; det kan give fingerpeg om, hvad du skal *fokuser* på, og hvad der skal behandles hvornår i teksten. Om ikke andet kan du snakke (mumble, hviske) med dig selv og eventuelt en båndoptager. Ingen andre får det at høre - snak løs.

Fokus-funktionen

Det, der gør mange skolestile kedelige, er mangel på *fokus*; de "skøjter" hen over et stort emne, men skriver ikke i dybden og konkret om noget. At finde et *fokus* er ofte den sværeste del af skrivearbejdet, men også den, der gør teksten læseværdig.

Et fokus er ikke noget, man bare beslutter sig for, men netop noget man finder; det handler om, hvad man selv for alvor tror på og tør satse på - hvordan finder man ud af det?

5. Brug nøgleord og nøddeskaller.

Hvis man har et *fokus* i det man vil sige, har man også tit visse nøgleord (centrale begreber) eller "nøddeskaller" (korte sætninger, der indeholder kernen af det man vil sige). At finde et nøgleord eller en nøddeskal kan hjælpe én selv til at klargøre sit fokus, og læseren til at forstå og huske det. Tænk på, hvor stor gennemslagskraft der har været i nøgleord som *genbrug*, *knudemand* eller *privatisering*. Nogle politikere kan dette. Mrs. Thatcher har overbevist millioner om nøddeskallen "There Is No Alternative", forkortet til nøgleordet TINA. I "talen til Far" kunne et nøgleord i det fundne materiale være titlen "det drømmende barn" - den er snuppet fra Karen Blixen, men det gør netop, at man kan huske den.

Har man ikke et fokus, bliver man (i bedste fald) spurgt: "Hvad er det egentlig, du vil sige?" Hvis man på forhånd finder et svar på det spørgsmål, har man udtrykt sit fokus i en nøddeskal. Metoden er let at huske - man skal bare tænke på ordet DJEVS (= "Det Jeg Egentlig Vil Sige...")

(Om at *Fokuserer* og i det hele taget om skriveprocessens funktioner, se Donald M. Murray, *Write to Learn*, 2nd ed., New York: Holt, 1987.)

Formgivningsfunktionen

6. Find formen efterhånden.

Formgivning eller disposition laves ikke, som mange lærebøger påstår - efter logikkens love, men snarere efter hvordan man vil påvirke læseren.

Den amerikanske retoriker Janet Emig (*The Composing Processes of Twelfth Graders*, Urbana: NCTE, 1971) interviewede 16 universitetsfolk, der alle havde en stor produktion bag sig. Kun 4 af disse skrev en detaljeret disposition, før de gav sig til at *formulere*. De fleste skrev blot en huskeliste eller snakkede med kolleger om emnet; hvis de lavede disposition, var det *efter* at de havde skrevet deres første udkast, og fordi de ville *forbedre* det. En af dem sagde, at hans grove skitse var "et kort over mine tankers territorium. Kortet er aldrig præcist, dels fordi territoriet ikke er fuldt udforsket, dels fordi det at skrive i sig selv er at opdage nyt territorium." Altså: den "færdige", detaljerede disposition var ikke en *forudsætning* for skrivearbejdet, men et *resultat* af det.

Erfarne forfattere advarer ofte om, at hvis man skriver ud fra en forudgivne, detaljeret disposition, kan teksten blive tynd i indhold og uengageret i sproget. Det er fordi man "går frem ef-

ter en liste"; dette er i reglen en trist fornemmelse, og man afskærer nogle vigtige kilder både til ideer og sprog.

Altså: Lav en disposition, men ikke før du har *fundet* stof og *fokus*. Og lav den groft: vent med detaljer og underpunkter, til du har *formuleret* noget. Den skal nok også *forbedres* flere gange, mens du skriver. Det man med rette advarer skoleelever imod, er at skrive løs og ikke bekymre sig spor om form; erfarne skribenter skriver også løs, men de bekymrer sig om form både før og efter. De følger ikke lærebøgenes ord om at "lave en disposition først", men finder den efterhånden. På den måde skriver de friere, og når de har skrevet, kan de bedre mærke, hvad den endelige form skal være: hvad der skal stå hvor, og hvad der skal komme efter hvad, hvad der skal skæres ned eller vides ud, hvad der skal stå først, og hvad sidst.

Formuleringsfunktionen

Stress-skrivning er, at man prøver at udføre alle de andre funktioner samtidigt med denne. Men alle de ovenstående råd handler jo om, at der en masse man kan gøre med pen og papir, *før* man tager fat på at *formulere*.

Formuleringsfunktionen er for mange den hårdeste, især de første sætninger i en tekst. Vi kender det også fra julekort. Der er langt mellem linjerne først, for hvad skal man dog finde på? Men ovre på side 2 af kortet, hvor man fortæller årets hændelser, glider det, og pludselig har man ikke plads nok,

Den logiske følge af dette ville være, at man begyndte med at skrive på side 2. Med andre ord:

7. Formulér de nemme dele først.

Midten glider lettere. Altså: Lad være at tænke på indledningen først - gå lige i gang med noget, som *i hvert fald* skal med - noget du har tænkt godt igennem og kan starte på straks. Skriv det hurtigt og uden at tænke for meget på *formuleringen* (det kommer senere). På den måde *glider* du i gang.

Hvad der gør det svært at *formulere*, er bl.a. en lammende følelse af, at det gælder helt særlige regler for *skriftsprog*, som det er utilgiveligt at bryde. Men lammelsen er værre. Derfor:

8. Formulér frit og talesprogsagtigt.

Husk, at mange af dine formuleringer alligevel skal *forbedres* senere, uanset hvor meget du anstrenger dig. Prøv derfor ikke at forbedre, mens du *formulerer*. Skriv frit nu, skriv om senere.

Det diskuteres meget, om man skal skrive som man taler. Der er så mange "dårlige" egenskaber ved talesprog, som ikke kan bruges i skrift, f.eks. fyldeord, "famlede" formuleringer og flade gentagelser. Det meste af dette skyldes, at talesprog bliver til uden særlig forberedelse, og at man ikke kan rette i det man én gang har sagt.

Men et andet træk ved talesprog er, at det henvender sig til én, som er *til stede*. Når man taler, må man hele tiden prøve at interessere og påvirke denne person. Er tilhøreren ikke interesseret, må man gøre sig mere umage. Dette træk er årsag til mange af talesprogets "gode" egenskaber, f.eks. at det mest bruger hovedsætninger og aktive verber; at det er mere konkret; at det har rytme; at det fremhæver vigtige ting, dels ved betoning og fagter, dels ved at vigtige ord gentages på effektiv

vis, eller stilles op mod deres modsætning, eller sættes sidst i en sætning, eller forsynes med ordbilleder og bogstavrim.

Vi ved jo også, at mange taler meget bedre end de skriver - så hvis de bare kunne skrive som de taler! De bruger et andet hjernecenter, som det hele tiden "flyder" fra. De fleste kunne have gavn at trække mere på dette center, når de *formulerer*.

9. Formulér på løse ark eller kort.

Skriv hver passage eller tankerække ned på et løst ark, f.eks. størrelse A5. Så snart du mærker, at nu kommer du ind i noget lidt andet, så tag et nyt ark. Så kan du lettere flytte rundt med tankerækkerne og dermed finde den helt rigtige disposition. Start et stykke nede på arket. Så kan du indføje "overgange", overskrifter m.v., når du har fundet dispositionen.

Der skal også være hvidt papir til højre og venstre og mellem linjerne. Der skal være plads til uhæmmede *forbedringer*.

Hvis den første sætning i en passage giver problemer, så start med stikord. De næste sætninger glider nok lettere. Denne del af passagen skal du nok alligevel omskrive sidenhen for at få en god "overgang".

Det er også smart at give hvert ark en kort titel eller overskrift. Hvis det altså er muligt - og er det ikke muligt, så er det måske ikke en sammenhængende tankerække, du har stående på papiret? Skriv disse titler med store bogstaver. Så kan du sprede arkene ud på bordet eller gulvet og bare ved at se på titlerne få overblik over, hvad du har, og hvordan det skal disponeres. En tilsvarende metode bruger de i Hollywood, når de redigerer en episode af

f.eks. "Distrikt Hill Street". Det svarer til, hvad malere gør, når de træder tilbage fra lærredet og kniber øjnene sammen.

Det der her er kaldt passager, behøver ikke være = "afsnit" (dem man markerer med linjebud). I sidste færdiggørelse kan man godt slå flere passager sammen i ét afsnit, og der kan godt indgå flere afsnit i en passage.

Når du har fundet din endelige disposition og skal til at skrive alle arkene sammen, er det letteste måske at skrive det hele om fra en ende af. Men den *forbedring* du får ud af det, vil være meget tilfredsstillende.

Ved at følge disse råd har du lettere ved at lave de fleste forbedringer, end hvis du skriver på computer. Og du kan betydelig bedre overskue hvad du laver.

(Metoden med løse kort er også diskuteret i V.A. Howard og J.H. Barton: *Thinking on Paper*, New York: Morrow, 1986.)

Forbedringsfunktionen

10. Forbedringer kommer bagefter.

At skrive godt er i høj grad et spørgsmål om at forbedre. Med forbedringen begynder man for alvor at rette alt ind efter læseren - "jeg"-baseret tekst bliver "du"-baseret. Men husk igen: *Først* skriver du, frit og afslappet, og *så* forbedrer du.

Begge dele af denne sentens er lige vigtige. Man skal *dels* kunne få ideer og ord til at "flyde" uden selvkritik eller hævninger, *dels* være sin egen mest skarpsindige kritiker. De bedste skribenter kan skifte mellem de to strategier, som man skifter gear på en cykel. Snart er de på "flyderen", snart slår de "det kritiske apparat" til.

(Begreberne jeg- og du-baseret er hentet fra retorikeren Linda Flower, der også giver en række vigtige strategier for alle skriveprocessens funktioner i *Problem-Solving Strategies for Writing*, 2. ed., New York: Harcourt, 1985. En god bog om forbedringer er Roger Garrison: *How a Writer Works*, revised ed., New York: Harper & Row, 1985. Et katalog over forbedringsmetoder er Christian Kock: "100 gode råd til skriftlig fremstilling".

(*Norsklæraren*, 11 (1987), nr. 2, s. 9-12)

11. Intet er helligt.

I en amerikansk undersøgelse så man på, hvordan 20 1. årsstuderende og 20 professionelle sagprosaskribenter omskrev deres tekster. For de studerende var omskrivning især at ændre enkeltstående ord; en typisk udtalelse var: "Jeg læser det jeg har skrevet, og jeg streger et ord ud og sætter et bedre ind". De professionelle lavede derimod ændringer på alle planer, især indføjede de mange nye passager og sætninger. For dem angik *forbedring* både ideer, form, argumentation og sprog. En af dem definerede omskrivning sådan: "Det er at skille ad hvad jeg har skrevet og sætte det sammen igen." En anden sagde: "Når jeg omskriver, finder jeg argumentationen." En tredje: "Jeg skriver og omskriver uafbrudt. Jeg kan kun overskue en vis mængde i mit første udkast." (Se Nancy Sommers: "Revision Strategies of Student Writers and Experienced Adult Writers", *College Composition and Communication* 31 (1980), 378-88.)

En barsk metode til at sikre sig, at "intet er helligt", er at lægge første version af teksten helt væk og skrive den

om efter hukommelsen. (Endnu mere effektivt er det at miste sit første manuskript. Det skete for undertegnede speciale, som derpå blev omskrevet på 4 uger og blev både klarere og mere indholdsrigt. Uden sammenligning i øvrigt skete det samme for T.E. Lawrence's værk *Visdommens Syv Søjler*; resultatet er en klassiker.)

12. Start fra toppen.

Det vil sige: Start med det overordnede. Har du *fokuseret* skarpt nok, eller skøjter du? Har du fået dét frem, du for alvor tror og vil formidle? Er der noget i teksten, der ikke har med det at gøre? Skal der mere ind? Dette var jo de erfarne forfatters mest hyppige *forbedring*, altså at tilføje noget - *om det væsentlige*. Det kan være omformuleringer, forklaringer, argumenter, og især konkrete eksempler og detaljer. Hvad der oftest overbeviser og engagerer læsere af sagprosa, er en solid gang konkret information, der illustrerer et interessant *fokus*.

Når man er startet "fra toppen", kan man fortsætte ned trin for trin: fra *fokus* til *form* til *formulering*. Derved ender man med at *forbedre* afsnit, sætninger og ord - i stedet for, som uerfarne skribenter, at begynde med det. Og man spilder ikke sin tid på f.eks. at omskrive første afsnit 7 gange - for derpå at opdage, at det ikke skal med.

Færdiggøre-funktionen 13. Vent med at færdiggøre til allersidst.

Færdiggørelse er den funktion, hvorfra man ikke behøver gå tilbage til nogen af de foregående.

Professionelle forfattere kører ofte pendulfart i lang tid mellem at *finde*, *fokuserer*, *formgive*, *formulere* og *forbedre*; først når de beslutter at holde op, kommer *færdiggørelsen*.

Stressede, men velmenende forfattere - det var dem, vi begyndte denne artikel med - prøver at færdiggøre deres tekst, samtidig med at de *gør* alt det andet. De jonglerer uden at vide det med seks bolde ad gangen og taber alle boldene på gulvet så mange gange, at de måske giver op.

Dovne forfattere, der tror det er nemt at skrive, laver ingen pendulfart mellem funktionerne, de jonglerer f.eks. kun med bold nr. 3 og 4 og tager derefter direkte fat på nr. 6.

De erfarne derimod jonglerer med alle seks bolde, når de skal skrive, men de *gør* det én ad gangen. De véd det er svært.

Christian Kock
f. 1946
Lektor ved Institut for
Retorik,
Københavns Universitet

SARKENDE

SKOVEJER